

آب انبار سردار بزرگ قزوین و نقش آن در زندگی فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی مردم محله راه ری سابق

نصرا... عسگری*

چکیده

کشور ایران از نظر آب و هوا در ناحیه‌ای خشک قرار دارد و میزان بارندگی آن بسیار اندک است. در ضمن از نظر شرایط اقلیمی هم مناطق کشور با یکدیگر بسیار متفاوت هستند. به استثناء شمال و غرب کشور، قسمت وسیعی از ایران با کمبود آب مواجه است و آب به عنوان عنصری گرانقدر علاوه بر داشتن ارزش حیاتی عامل بسیار مهمی در توسعه اقتصادی به‌شمار می‌رود. از این رو این نیاز زمینه را برای مبتکران ایرانی جهت ابداع مخازنی به منظور

* استادیار دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره) قزوین

جمع‌آوری آب با توجه به شرایط هر منطقه فراهم نموده است. این مخازن در مناطق مختلف دارای عناوین متفاوتی هستند. در منطقه مورد بررسی از آنها تحت عنوان آب‌انبار نام می‌برند. در این بررسی ابتدا به تعریف آب‌انبار، تاریخچه آن، سپس درباره معماری و سرانجام کارکردهای فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی آن پرداخته می‌شود.

روش و هدف تحقیق

موضوع مورد بررسی آب‌انبار سردار بزرگ واقع در محله راه ری سابق و غرب خیابان سپه کنونی، نبش کوچه شهید علوی است. برای انجام مطالعه به اطلاعاتی در زمینه فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی نیاز بود. بخشی از این اطلاعات را از طریق مطالعه اسناد و مدارک موجود و بخش دیگر را به صورت میدانی با حضور در محله یاد شده و گفتگو با افراد مطلع جمع‌آوری کرده‌ایم.

کلاکن (kluckhohn) و کلی (Kelly) در تعریف فرهنگ می‌گویند «فرهنگ گنجینه‌ای انباشته از آفرینندگی بشر است که با گذشت روزگار پدید آمده است» (آشوری، ۱۳۸۰: ۴۹). از این‌رو آب‌انبار را می‌توان جزئی از فرهنگ مادی و معنوی که آفریده دست انسان است در نظر گرفت. این بناها کارکردهای متعددی داشته‌اند که برای نسل جوان ناشناخته است. هدف از این بررسی ابتدا به معرفی این اثر تاریخی و هنری، و در ادامه به کارکردهای فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی پرداخته می‌شود.

تعاریف آب‌انبار

- آب‌انبار، برکه، حوض، مصنعه و نامهای مشابه دیگر مخازن آب زیرزمینی هستند که برای رفع نیاز مردم به آب شرب در بیشتر مناطق ایران و بعضی از کشورهای دیگر ساخته می‌شده است (معماریان، ۱۳۷۲: ۱).

- محفظه‌ای که در آن همواره آب خوشگوار ذخیره کنند، مکان سرپوشیده در زیرزمین که در آن آب کنند (معین، ۱۳۶۳: ۸).

- آب‌انبار، حوض بزرگ روپوشیده در زیرزمین که سقف آنرا با آجر می‌سازند. جای ذخیره کردن آب (عمید، ۱۳۶۵: ۲).

- آب‌انبار و مخازن یادشده دیگر، نوعی مخزن آب سرپوشیده و آب‌بندی شده و غالباً ساخته شده در پایین‌تر از سطح زمین به منظور ذخیره آب آشامیدنی برای ایام کم‌آبی، پایداری در برابر دشمن در هنگام محاصره و گاه استفاده از آب خنک در تابستان، در

شهرها، روستاها، دژها، مسیر راه‌های کاروان‌رو (در رباط‌ها و کاروانسراها) و در دل کوه‌ها ساخته شده است (عابدینی و دیگران، ۱۳۶۹، ج ۱: ۳۰).

تاریخچه آب انبار

انبارها در آغاز گودال‌هایی بودند که از آب باران و سیلاب‌ها پر می‌شدند به تدریج بشر خود به انبار کردن آب در این گودال‌ها پرداخت و سرانجام به ایجاد انبارهای آب در جاهای مورد نیاز دست زد. با پیشرفت تمدن روش‌های ذخیره آب تکامل یافت. در تمدنهای ایران، مصر و بین‌النهرین آب را در انبارهای سرپوشیده غیرقابل نفوذی که از تبخیر شدن و آلودگی آن جلوگیری می‌کرد ذخیره می‌کردند (عابدینی، ۱۳۶۹: ۳۰).

آب این آب‌انبارها از آب باران جمع‌آوری شده از سقف کاروانسراها و سقف خود آب‌انبار و آب محوطه‌های اطراف آن تأمین می‌شده است. در بیشتر موارد برای جلوگیری از رشد حشرات و سایر آبهیان مضر در آب انبارها ماهی پرورش می‌داده‌اند یا برای ضدعفونی آب، نمک طعام و املاح دیگر به کار می‌برده‌اند.

در این مناطق مرسوم بوده است که اشخاص به محض مشاهده ابرهای باران‌زا، پشت‌بامها را جارو کرده و تمیز می‌نمودند و ناودانها را برای انتقال آب آماده می‌ساختند. بدین ترتیب با شروع بارندگی تمام آبهای جمع‌آوری شده با حداقل آلودگی ممکن، به آب‌انبار انتقال می‌یافته است (اریک نیس، ۱۳۶۳: ۱۱-۱۰).

معماری آب‌انبار سردار بزرگ

شهر قزوین روزگاری ۱۳۳ آب‌انبار داشته است. در حال حاضر تعداد آب‌انبارهای سالم شهر حدود ۱۰ عدد است، از بقیه آب‌انبارها یا اثری کم از سردر، بخشی از مخزن و پلکان باقی مانده است و یا کاملاً تخریب شده و جای آن بنایی دیگر ساخته‌اند.

از جمله آب‌انبارهای بجا مانده، آب‌انبار سردار بزرگ است. این بنا توسط دو برادر به نامهای محمدحسن خان سردار و محمدحسین خان سردار از امرای فتحعلی شاه قاجار در بی‌آب‌ترین محلات شهر یعنی محله «راه‌ری» بنا شده و اکنون در شرق خیابان راه‌آهن نبش کوچه شهید علوی واقع گردیده است (گلریز، ۱۳۳۷، ج ۱: ۳۱۷). این آب‌گیر عظیم، مخزنی با نقشه چهارگوش مربع دارد. طول اضلاع این مربع حدود ۱۷ متر است. پوشاندن چنین شکلی و چنین دهانه‌ای با پوششی به غیر از از گنبد امکان‌پذیر نیست. سابقه ساخت

گنبدهای بزرگ در شهر قزوین به حدود هزار سال پیش برمی‌گردد. در ساخت گنبد آب‌انبار سردار بزرگ از طاقهای باربر در تبدیل به هشت ضلعی استفاده شده است. ارتفاع این بخش حدود ۲/۵ متر است. گنبد دارای ارتفاعی حدود ۸ متر است و در وسط آن نورگیری چوبی تعبیه شده است. آب انبار سردار بزرگ با حدود ۴۹۰۰ مترمکعب بیشترین ذخیره‌سازی آب را داشته است. این آب‌انبار کاربرد محله‌ای داشته (معماریان، ۱۳۸۵: ۱۹۴-۱۹۳). آب انبار سردار بزرگ آب‌انبار تک گنبدی ایران است. در بالاترین قسمت این گنبد آجری بادگیری قرار گرفته و ارتفاع بلندترین نقطه آن تا کف آب‌انبار حدود ۲۸/۵ متر است. علاوه بر بادگیر مرکزی چهار روزن مشبک دیگر جهت تهویه هوا در گنبد کار گذاشته‌اند. لازم به ذکر است چون سقف آب‌انبار گرد است همیشه باریکه‌ای از اشعه خورشید به سقف آب انبار برخورد می‌کند و بقیه سطح گنبد نور خورشید را بطور مورب دریافت می‌دارد و این خود کمکی است به خنک ماندن فضای زیر سقف آب انبار. در ضمن در مواقعی که هوا آرام است و باد نمی‌وزد در محیط داخل آب انبار و زیر سقف دمایش خنک‌تر از بیرون است. درجه حرارت هوای سطح آب با بالاترین نقطه آن چند درجه اختلاف دارد و این موضوع نیز اهمیت وجودی سقف را در خنک و سالم نگه داشتن آب نشان می‌دهد. هنگامی که باد می‌وزد جریان هوا سبب تبخیر سطحی در محیط زیر گنبد می‌شود و همین تبخیر مقداری از گرمای سطح آب را می‌گیرد و در نتیجه همیشه آب انبار چند درجه از هوای اطراف خنک‌تر است (نوربخش، ۱۳۸۱: ۸۳). سر در آب انبار دارای قوس جناغی است که در طرفین آن دو طاق‌نما قرار گرفته است. در این طاق‌نماها مردم شمع روشن می‌کردند. در طرفین سردر دو سکوی سنگی جهت استراحت آب‌بزرداران قرار دارد. در بالای سر در کنیبه‌ای دیده می‌شود که نام مؤسسين و تاریخ تأسیس آن را نشان می‌دهد.

نحوه دسترسی به آب مخزن

برای دسترسی به آب آب‌انبارهای قزوین از روش پلکانی و پاشیر، که در بیشتر شهرها معمول بوده استفاده شده است. مزیت این روش نسبت به روش دسترسی مستقیم با دلو از مخزن آب انبار که سبب آلودگی آب می‌گشته ارجحیت داشته است. مسیر پلکان همجوار با مخزن بوده است. به این ترتیب با در نظر گرفتن محل ورود به پلکان در حاشیه یک مسیر، پلکان در یک طرف مخزن قرار می‌گیرد (همان: ۱۹۴).

برای آب‌انبارها، نسبت به عمقشان پله در نظر می‌گرفتند. در این آب‌انبار برای آب‌برندگان ۴۷ پله به طول $3/40$ و عرض ۲۵ سانتی‌متر در نظر گرفته شده بود که با سه پله سردر جمعاً ۵۰ پله دارد پوشش راه شیر از نوع طاق جناغی است. در این آب‌انبار ۴ شیر با فاصله‌های معین قرار دارد که با کم و زیاد شدن آب در مخزن از شیرهای پایین‌تر استفاده می‌شده است. قطر دیوارهای مخزن $2/40$ متر است. آب این آب‌انبار از قنات‌های طیفوری و یخچال تأمین می‌شده است.

آب‌گیری آب‌انبار

آب اکثر آب‌انبارها همان آبی بود که در جویهای طبیعی و رو باز جریان داشت. آب این جویها مسافتهای طولانی را طی طریق می‌کردند و با انواع و اقسام فاضلاب‌ها، آب باران، برف، آب حاصل از شستشوی رخت، صابون، چربی، مدفوع انسان و حیوان، لاشه حیوانات، حشرات و... مخلوط و آلوده می‌شد. چنین آب‌هایی برای آشامیدن، تهیه مواد غذایی و یا مقاصد بهداشتی باعث ابتلاء انسانها به بیماریهایی خواهد شد که عوامل مولد آن به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم با آب ارتباط دارند (قنادی، ۱۳۷۷: ۷).

لذا جهت احتراز از بیماریهای ناشی از مصرف آب سعی می‌شد تا آب پاکیزه وارد این مخازن ذخیره آب شود. برای این کار از یک طرف میرآب در محل ورود آب به آب‌انبار نوعی خار (ورک) قرار می‌داد تا به عنوان صافی عمل کند و از جانب دیگر آب‌گیری در فصل زمستان و در ساعت پایانی شب که اکثر افراد محلات در خواب بودند صورت می‌گرفت. در ضمن طی این مدت برای حراست از منابع آب و جویهای انتقال‌دهنده آن در مقابل آلودگیهای احتمالی در مسیر جریان آب تعدادی مراقب می‌گماشتند و سرانجام برای تصفیه آب از آهک، خاکستر، زغال و سرکه هم استفاده می‌شد.

کارکرد فرهنگی آب‌انبار سردار بزرگ

آب در فرهنگ مردم ایران همیشه مورد احترام بوده است. در آیین زرتشت پاک نگاه داشتن آب از پلیدیها یکی از ارکان دین به شمار می‌رفته است. هرودوت مورخ یونانی سده پنجم پیش از میلاد می‌نویسد: «ایرانیان در میان رود بول نمی‌کنند، در آب تف نمی‌اندازند، در آب دست نمی‌شویند و متحمل نمی‌شوند که دیگری آن را به کثافت آلوده کند و احترامات بسیار برای آب منظور می‌دارند.»

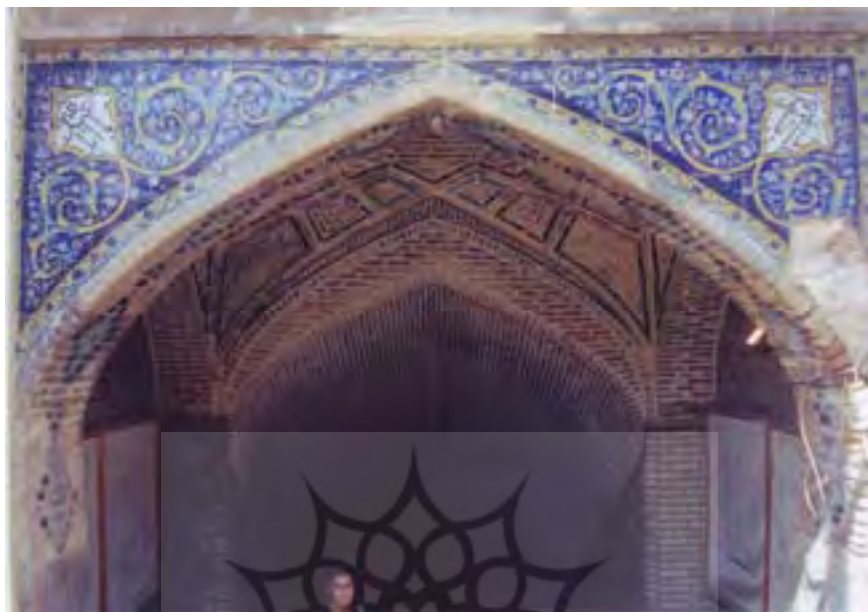

استرابون جغرافیدان یونانی در همین مورد می‌نویسد: «ایرانیان در آب جاری استحمام نمی‌کنند، در آن لاشه و مردار نمی‌اندازند، عموماً آنچه ناپاک است در آن نمی‌ریزند» (سروشیان، ۱۳۷۶: ۵۹-۶۰).

دین اسلام نیز آب را سرچشمه حیات معرفی کرده و در قرآن مجید آیه‌های بسیاری درباره آب وجود دارد. نظر به اهمیت آب و نقش آن در زندگی روزمره مردم است که در ایران آب‌انبارها از موقعیت خاصی در فرهنگ این سرزمین برخوردار بوده‌اند تا جایی که جنبه نیمه تقدس یافته‌اند (فرخیار، ۱۳۷۰: ۵۶). در این زمینه بررسی کتیبه‌ها در سردر آب‌انبارها از نظر شناخت فرهنگ مردم و باورهای مذهبی آنان از اهمیت خاصی برخوردار است. در این کتیبه‌ها تاریخ بنای آب‌انبار به شعر سروده شده و در بسیاری از آنها به امام حسین (ع) و صحرای کربلا اشاره رفته است (دایره‌المعارف تشیع، ۱۳۶۶، ج ۱: ۴). حماسه بزرگ عاشورای حسینی و لب تشنگی امام شهید و یاران او داغ بزرگی بر دل مسلمانان و شیعیان است تا جایی که هر ساله به یاد او و برای نشان دادن این مظلومیت در عزای او به سوگ می‌نشینند و در همین ایام و مراسم خاص آن است که هر مؤمن حسینی درصدد سیراب کردن مؤمنان دیگر برمی‌آید (معماریان، ۱۳۷۲: ۲). در ایام عزاداری ماه محرم به خصوص اگر این ایام با روزهای گرم تابستانی مصادف شود کسانی نذر می‌کنند تا مشک بر دوش در میان دسته‌های عزاداران سقاییت کنند، و این امر را تنها به خاطر ثواب بزرگی که برای آن قائل هستند انجام می‌دهند. هنوز کسان بسیاری هستند که در نقاطی از شهر، در ایام عزاداری شربت قند و یخ سیل می‌کنند یا در فصول گرم سال بشکه و آبخوری در معابر قرار می‌دهند تا عابران تشنه لب آبی بنوشند و بانی خیر را به دعایی یاد کنند و برای او اجر اخروی بطلبند. نشانه خاص آن سقایان و این بشکه‌های نذرانه آب، و به‌طور کلی هرگونه سقاییتی که به قصد ثواب صورت می‌گیرد، معمولاً جامی از برنج یا مفرغ است با پیکره دستی در میان آن که بر آن آیاتی حک کرده‌اند. این پنجه که آن را بر سر علم‌های مذهبی و گنبد غالب مساجد نیز می‌بینیم و اشاره مستقیم آن به حادثه دست‌های عباس‌بن علی ملقب به سقای دشت کربلاست خود نشانه دیگری است از اهمیتی که شیعیان ایران در وقایع کربلا به موضوع آب داده‌اند (شاملو، سرکیسیان، ۱۳۷۷: ۷).

کارکرد اجتماعی آب‌انبار سردار بزرگ

انسان علاوه بر نیازهای زیستی (خوراک، پوشاک، مسکن، نیاز جنسی، اشتغال، آموزش، بهداشت و...) که حیات وی را تداوم می‌بخشد، نیازهای دیگری دارد که باید

تأمین و برآورده شود مانند نیاز به همدلی، همدمی، همفکری، ایجاد ارتباطات درونی و عاطفی با دیگران، لذت بردن از زیبایی‌ها، کسب احترام و جلب توجه دیگران و سرانجام فایق آمدن بر ترس، ناشناخته‌ها و... اگر این نیازها در کنار نیازهای زیستی تأمین نشود منشاء بروز بسیاری از بیماری‌های روحی و انحرافات اخلاقی می‌شود. انسان تنها، نمی‌تواند چنین نیازهایی را برآورد. یکی از دلایلی که انسان به سوی دیگران روی می‌آورد این است که با کمک آنها توانایی پاسخگویی به نیازهای فوق را بدست آورد.

اگر نیازهای زیستی و رفع آنها، انسان را زنده نگه می‌دارد و تداوم حیات زیستی وی را امکان‌پذیر می‌سازد، نیازهای روانی انسان و رفع آنها زمینه بسیار گسترده‌ای برای تکامل وی و بهره‌گیری شایسته از جهان هستی را فراهم می‌کنند (سیف‌اللهی، ۱۳۷۳: ۱۰۲).

در این زمینه کانونی که حلقه ارتباط مردم محله راه ری سابق با یکدیگر بود و به هر دو نیاز زیستی و روانی آنها پاسخ می‌داد آب‌انبار سردار بزرگ بود که همزمان آب شرب و شستشوی چندین محله همجوار را تأمین می‌کرد. زنان و دختران جوان و کودکان، آب‌فروشان و سقایان از سحرگاهان با سطل و کوزه (گوشنه)^(۱) تیلیت^(۲) و قودان^(۳) دیگ، قابلمه، خیک، مشک، برای آب برداشتن به طرفش روانه می‌شدند و ساعتها در بیرون آب‌انبار به انتظار می‌نشستند تا نوبتشان بشود. طی این مدت فرصت را مغتنم شمرده با یکدیگر به گفتگو می‌پرداختند، راهنمایی می‌کردند و راهنمایی می‌شدند، از مشکلات زندگی می‌گفتند،

از گران شدن و کمیاب و نایاب شدن اجناس، از احتکار مغازه‌داران، از بی‌انصافی و خوش انصافی، از اخلاق خوب و بد فروشندگان محل، از ازدواج اطرافیان، از چرا دخترت را شوهر نمی‌دهی، چرا برای پسر زنی نمی‌گیری، از پیدا شدن شوهر برای فلان دختر، از به رخ هم کشیدن توانایی‌های فرزندان و شوهران یکدیگر، تعریف از شوهر و بدگویی از مادر شوهر و خواهر شوهر، از دخالت‌های بی‌جای این دو در زندگیشان، از بچه‌دار نشدن فرزندانیشان، از اینکه چرا فقط یک بچه دارد، از نازایی فلان زن و تجویز دارو برای باردار شدن او، از طلاق فلان دختر و تأسف خوردن به حال او، از کتک خوردن فلان زن از شوهرش، از بچه‌دار شدن زود هنگام عروس فلان خانواده، از ناجوانمردی فلان مرد، اینکه زن و بچه‌اش را رها کرده و رفته زن دیگری گرفته، از دنیا رفتن پدر فلان خانواده و یتیم و بی‌سرپرست شدن اعضای آن، از بی‌مهری شوهران، از بی‌توجهی آنها به همسرانشان و اینکه چشمشان دائم به دنبال زنان دیگر است، از سر راه قرار گرفتن فلان پسر و پیشنهاد ازدواج کردن او، از توسل جستن به فلان امامزاده و نذر و نیازهایی که کرده‌اند و حاجتی که گرفته‌اند، از به آخر زمان رسیدن دنیا و... زنان و دختران از طریق این گفتگوها با یکدیگر عقده‌گشایی می‌کردند و از نظر روانی خود را تخلیه می‌نمودند. این امر نقش مؤثری در سلامتی و شادابی روحیه آنها داشته. پس از دقیقه‌ها انتظار نوبت به برداشتن آب از آبانبار می‌رسید، در میان زنان و دخترانی که جهت بردن آب آمده بودند، افرادی بودند که به علت هنجارشکنی و بی‌احترامی به حقوق دیگران و عدم پیروی از اصول اخلاقی زمینه‌ساز بروز پرخاشگری کلامی علیه یکدیگر می‌شدند و هر آنچه را که در فرایند اجتماعی شدن در خانواده و از محیط اجتماعی پیرامون خود آموخته بودند بر زبان می‌آوردند و نثار همدیگر می‌کردند و گاهی هم فراتر از این مرحله رفته و به خشونت فیزیکی متوسل می‌شدند و کوزه‌های آب یکدیگر را می‌شکستند. عده‌ای به حمایت از دختری که مظلوم واقع شده و عده‌ای هم به حمایت از دختری که به حقوق اولی تجاوز کرده با یکدیگر به مشاجره می‌پرداختند تا اینکه بگو مگوهای آنها با مداخله بزرگترها خاتمه می‌یافت.

پنجاه به در

شرایط اقلیمی ایران به گونه‌ای است که همواره آب برای ما ایرانیان در طول تاریخ مسأله بوده و هست و خواهد بود. به نحوی که در دعای داریوش (۴۸۶-۵۲۲ پ.م) در سنگ‌نبشته تخت جمشید چنین آمده است: «این کشور گرفتار لشکر دشمن و تنگسالی و دروغ مباد» (رضایی عبدالعظیم، ۱۳۸۲: ۲۹).

در ایران منبع اصلی آب، بارش باران و برف است. از این رو همواره برای برخورداری شدن از این مایه حیات بخش چشم به آسمان دوخته‌ایم و چنانچه باران به مقداری نبارد که خشکسالی را در پی داشته باشد و تمهیدات لازم هم چاره‌ساز نشود مراسم نیایش و تمنای باران در مکانهای مقدس مثل مساجد، حسینیه‌ها، امامزاده‌ها، مصلاها و... با حضور گسترده مردم به مرحله اجرا در می‌آید. از جمله آیین‌هایی که هر ساله در بعدازظهر ۱۹ اردیبهشت ماه یعنی در پنجاهمین روز سال در شهر قزوین به مرحله اجرا در می‌آید مراسم پنجاه بدر است.

پنجاه بدر در نزد قزوینیان بسیار دیرین و کهن است. برجسته‌ترین انگیزه این مراسم اهمیت آب و لزوم بارش باران بوده که با آئین‌های دینی همراه می‌شده است. در زیر روش برگزاری مراسم پنجاه بدر را از زبان کسی که هفتاد سال پیش از نزدیک شاهد آن بوده آورده می‌شود.

«از آیین‌های پنجاه بدر در مصلی شهر آن بود که نمازگزاران با کت و یا پالتوی وارونه (ترسا) به تن تسبیح به دست و ذکرگویان با خشوع و خضوع تمام خواست‌هایشان را با خدا مطرح می‌کردند و به نماز می‌ایستادند. بعد از اقامه نماز هر کس به فراخور حال خود و با توجه به باورها و اعتقادات قلبیش به صورت فردی شروع می‌کرد به نماز مراد و نیاز خواندن، به سجده طولانی رفتن، تضرع و زاری کردن به ائمه اطهار متوسل شدن، آیاتی از قرآن کریم را تلاوت کردن، صلوات فرستادن و... پس از نماز و دعاخوانی، مواد غذایی از قبل تدارک دیده از جمله آش رشته را به مستمندان می‌دادند. سالمندان معتقد بودند چون در گذشته مردم با خلوص نیت در مراسم شرکت می‌کردند خداوند هم درهای رحمت خود را به روی بندگانش می‌گشود و حاجت حاجتمندان را برآورده می‌کرد.»

روایت دیگر می‌گوید: «نمازگزاران با پای برهنه و گره زدن بند کفش‌هایشان به یکدیگر و آویختن آنها بر گردن و اقتدا کردن به امام بدون عمامه و با پوششی از عبای وارونه به نماز می‌ایستادند و مراسم را به جای می‌آوردند.»

امروزه پای‌بندی مردم به برگزاری آئین و مراسم پنجاه بدر نه تنها همچنان به قوت خود باقی است بلکه تعداد شرکت‌کنندگان برای حضور در این مراسم سال به سال افزایش می‌یابد. در روز یادشده عده‌ای از مردم شهر با حضور در مصلی شهر و با قرار گرفتن در کنار یکدیگر و در صفوف فشرده و منظم با اقتدا به امام جماعت نماز باران و آداب مربوط به آن را به جا می‌آورند.

اگر در گذشته جنبه مذهبی پنجاه بدر بیشتر موردنظر بود امروزه با توجه به تغییراتی که صورت گرفته باید جنبه تفریحی مراسم را هم به آن اضافه کنیم. لازم به ذکر است که دیگر مصلی تنها محل تجمع افراد برای برگزاری مراسم یاد شده نیست بلکه در این روز تمام

پارکها، باغها، فضاهای سبز شهر مملو از خانواده‌های قزوینی می‌شود و مردم به دامن طبیعت می‌روند و این روز را با خوردن غذا و تنقلات و نوشیدن چای در کنار یکدیگر و پرداختن به انواع بازیها و سرگرمی‌ها با توجه به مقتضی سنشان به پایان می‌رسانند. پنجاه بدر و مراسم مربوط به آن دارای کارکردهای متعددی است. از جمله این کارکردها می‌توان کارکردهای اجتماعی این مراسم چون گردهم‌آیی، نزدیکی افراد یک جامعه و موانست آنان و تمرکز نیرو و اتحاد و اتفاق و رفع گرفتاریها و کمک و یاری به همدیگر را نام برد. چون هدف از حضور در این مراسم شاد بودن و شادمانی است، بنابراین عموم مردم با طیب خاطر در آن شرکت می‌کنند (رضی، ۱۳۷۱: ۶۰ و ۵۹۸).

همسرگزینی

آب مؤنث است. در تمام دهات وظیفه آب از چشمه، رودخانه، آبانبار و... آوردن برعهده زن‌ها است. در این گونه مراسم زن‌ها شرکت می‌کنند. مرد اگر به چشمه برود مثل این بود که به زنی تجاوز کند (بهار، ۱۳۷۶: ۲۸۷). آبانبار از جمله مکان‌هایی بود برای انتخاب همسر، در این زمینه می‌گفتند: «تو عروسی نروید تماشای عروس، عروس خودش می‌آید تو آبانبار.» مادرانی که پسران جوان داشتند عروسان آینده خود را از میان دخترانی که برای بردن آب به آبانبار می‌آمدند انتخاب می‌کردند. البته در این گزینش ویژگی‌هایی را در نظر می‌گرفتند از جمله زرتنگ بودن^(۴)، نجابت داشتن و ماخوذ به حجت و حیا بودن، خانواده‌دار بودن، خوش‌نام بودن در محل، ادب را رعایت کردن، نحوه برخورد با دیگران، با خدا و متدین بودن و... چنانچه خصوصیات یادشده در دختر موردنظر وجود می‌داشت او را شایسته همسر آینده فرزند خود تشخیص می‌دادند و به خواستگاری او می‌رفتند. در ضمن دخترانی که تازه به خانه بخت می‌رفتند، رسم بر این بود که خانواده شوهر تا یک هفته به عروسشان اجازه نمی‌دادند تا به دیدار خانواده‌اش برود و با آنها ملاقات کند. آبانبار این فرصت دیدار را برای دختران تازه ازدواج کرده و اعضای خانواده آنها فراهم می‌کرد. چون مسئول آب آوردن زن‌ها بودند احتمال اینکه تازه عروس به هنگام آب آوردن از آبانبار در این مکان با یکی از اعضای خانواده‌اش برخورد کند بسیار بود و با دیدن او می‌توانست از حال سایر اعضای خانواده باخبر شود. و بالاخره محیط بسته آن زمان که هرگونه رفتاری را خارج از دایره ازدواج از دختران و پسران سلب می‌کرد و تمام حرکات آنها را زیر ذره‌بین افراد محله قرار می‌داد، آبانبار این امکان را فراهم می‌آورد تا دختر و پسر به هنگام غروب به بهانه آب آوردن با یکدیگر ملاقات کنند و راز دل خود را با یکدیگر بر زبان آورند.

کارکرد اقتصادی آب‌انبار سردار بزرگ

نیکوکاران و کسانی که اتفاق و خیرات را از راه‌های رستگاری در آخرت می‌دانستند انگیزه‌ای نیرومند در بنیاد آب‌انبارها برای رفع حاجت مردم می‌دانستند. این امر می‌توانست در کاهش هزینه زندگی نیازمندان و مستمندان و یاری رساندن به آنها نقش مهمی داشته باشد. همانطور که متذکر شدیم آب محله راه ری و چندین محله مجاور آن از طریق آب‌انبار سردار بزرگ تأمین می‌شد، به سبب دوری آب‌انبار سردار بزرگ از مظهر قنات، آب مورد نیاز می‌بایست از گذرگاه‌های آبی و نهرهای روباز با انواع ناپاکی‌ها برخورد کند و سرانجام به آب‌انبار برسد و نظر به اینکه آب سالم و بهداشتی نقش بسیار مهمی در سلامت فردی و اجتماعی افراد ایفا می‌کند مسوولین نهایت تلاش خود را به کار می‌بردند تا آب پاک و صاف و عاری از میکروب بدست مصرف‌کنندگان برسد و تا حد امکان مانع بروز بیماری‌های منتقله توسط آب آب‌انبار به افراد محلات شوند. کیفیت آب، کیفیت زندگی را به طور مستقیم تحت تأثیر قرار می‌دهد، موجب بهبود وضعیت بهداشت می‌شود که در نتیجه، بر میزان بهره‌وری افزوده می‌شود و هزینه‌های بهداشتی پایین می‌آید، و... (دایان، ۱۳۸۱: ۱۱۷).

سقاها

آب منازل و اماکن عمومی توسط سقاها تأمین می‌شد. سقاها خیک و مشک خود را از آب‌انبارها پر نموده و به خانه‌ها، مغازه‌ها، نانوائی‌ها، قهوه‌خانه‌ها، حسینیه‌ها و... می‌رساندند و پول دریافت می‌کردند. عده‌ای هم با پر کردن کوزه‌های خود و حمل آن بر پشت و کاسه‌ای در دست و قطعه یخی در داخل آن در معابر عمومی و مکانهای شلوغ به تشنگان رهگذر آب می‌فروختند و به این ترتیب برای خود شغلی دست و پا کرده بودند و درآمدی کسب می‌کردند.

پی‌نوشت‌ها

۱. گوشنه، ظرفی از جنس سفال بود و دهانه گشادی داشت.
۲. تیلیت، ظرفی از جنس سفال ولی با دهانه تنگ.
۳. ظرفی از جنس فلز، دارای دسته و دهانه گشاد.
۴. برای پی بردن به زرنگی و تنبلی دختران به آب برداشتن آنها از شیرهای موجود در آب‌انبار توجه می‌کردند. اگر دختر موردنظر از شیر اول ظرف آب خود را پر می‌کرد، او را راحت‌طلب و تن‌پرور به حساب می‌آوردند، ولی اگر او از شیر آخر آب برمی‌داشت از او به عنوان دختری زرنک و کاری نام می‌بردند.

تصاویری از زیارت پیغمبر

